

David Vital

Hogyan vette át Herzl a vezetést?

A Bázeli Kongresszus előtti Cionista Kongresszus okai és következményei

Száz évvel ezelőtt, augusztus 29-én, egy vasárnap délelőtt dr. Teodor Herzl, a bécsi *Neue Freie Presse* szerkesztője szólásra emelkedett, hogy megnyissa az első Cionista Kongresszust a bázeli Stadtkaszinóban. Szorongva figyelte a küldötteket. A kétszáz ember közül alig ismert néhányat, s ha elméletileg szerette is valamennyit, egyenként kevés jó szóval illette őket, mikor naplójában beszámolt benyomásairól. Igazi tarkabarka, sebtében összekürtölt összejövétel volt ez, képtelenség lett volna megjósolni az eredményét. A küldöttek legtöbbször is meglehetősen ellentmondásos érzelmekkel viseltetett Herzl iránt. Egyfelől ellenérzéssel figyelték, ahogy ez a majdnem ismeretlen, asszimilált, jiddisül nem beszélő zsidó élére áll még alig bimbózó mozgalmuknak, másfelől viszont valami torokszorító előérzet kerítette őket a hatalmába; érezték, valami nagyon különös dolog van készülőben. Néhányukat pedig mély ség izgatottság töltötte el. „Egyszeriben az egész terem elcsendesült – írta az egyik jelenlévő –, sok szem könnyekkel telt meg... a királyok sarjának nagyszerű alakja állt előttünk... egyszerre szép és szomorú. Nem az elegáns bécsi Herzl volt ez, hanem Dávid király vére, aki hirtelen régi dicsfényében feltámadt sírjából.” „Ki tudja – írta egy kevésbé ismert cionista alapító atya –, akár még győzhetünk is.”

Valóban, az 1897-es Kongresszus kiemelkedő jelentőségű volt minden későbbi esemény szempont-

jából. Bazel előtt a mozgalom jelentéktelen volt, kudarcot kudarcra halmozott. Herzl és Kongresszusa azonban újragalmazta az elveket, hatalmas energiát és új életet lehelt a cionizmusba. Enélkül sosem következett volna be az 51 évvel későbbi esemény, amikor Tel-Aviv városi múzeumában Ben Gurion, Herzl távoli utódja kiáltozta a zsidó államot. Mégis, a mozgalom legtartósabb eredménye más természetű volt: tökéletesen megváltoztatta a zsidó nép egészének közügyeit.

Az 1897-es kongresszus mérőben újfajta vezetést és tekintélyt teremtett. Ez már abban

megnyilvánult, hogy Herzl ezen a fórumon hirdette meg szándékát: a zsidó történelem menetébe kíván beavatkozni. Egyik megnyilatkozása sem jelképezi hívebben üstökösszerű felbukkanását a maga választotta szerepkörben – egyfajta kései hercege kívánt lenni a zsidóságnak –, mint a mozgalom vezetőjévé választásakor elmondott beszéde, melyet Ám ebben a formalitásokon kívül egyéb dolgok is nagy szerepet játszottak. A zsidókat száműzetésük idején mindvégig világi vagy egyházi előjáróik vezették, amikor éppen vezette őket valaki, s nem voltak teljesen magukra hagyva. Belső igazgatásuk mindig is oligarchikus volt: a kiválasztás zárt, rövid listákkal és informális eljárás útján történt. Ez volt a jellemző helyi, közösségi szinten, egy-két fontos ellenpéldával. De így működtek, legalábbis de iure, a szuprakommunális szervezetek is, Nyugat- és Kelet-Eu-

rópában, az angliai zsidók Küldöttgyűlésében, a Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubensben és a franciaországi Consistoire Centralban egyaránt. És nem volt ez másképp a nagy filantróp szervezetekben sem, mint amilyen az Alliance Israélite Universelle, a Hilfsvereine, az Angol – Zsidó Szövetség és néhány másik volt – ezek később bizonyos tekintetben a cionista szervezetek riválisaivá és ellenfeleivé váltak –, melyek a XIX. század második felében ütötték fel fejüket, és kiterjedt európai, sőt Európán túli érdekeltiséget építettek ki. Mindezeket a szervezeteket elsősorban önjelölt, mandátumukat öröknek tartató magáncsoportok uralták. Ezen szervezetek tagsága egyébként rátermett és derék emberekből állt, á a köznek semmiféle elszámolással nem tartoztak tevékenységükért.

E tekintetben Kelet-Európában még rosszabb volt a helyzet. Zsidó körökben itt a hagyomány jóval szívósabban tartotta magát, és sokkal mélyebben gyökerezett, mint Nyugaton. Így a rabbinátus és a gebir, vagyis a tehetős előljárók hatalma is sokkal súlyosabb volt. Akárcsak a rezsim szerepe, különösen Oroszországban, ahol a legnagyobb zsidó populáció élt. Az orosz autokrácia nem tűrt el semmiféle központi zsidó intézményt, még szigorúan klerikális célút sem. Azon ritka alkalmakkor, amikor az orosz hatóságok ilyen vagy olyan megfontolásból hajlandók voltak szóba állni – „tárgyalás”-ról azért nem beszélhetünk – zsidó alattvalóikkal, csak az oligarchikus eljárási rendszer keretében tették ezt. Az állam szemében az orosz zsidóság képviselőinek – bárkik voltak is azok – léte pusztán bizonyos feladatok ellátására szolgált, mint az adók beszedése, az újoncállítás, vagy akár az általános szociális irányítás ellátása. E rendszer halmozott következménye a zsidó átlagemberre – a legkevesebb, amit mondhatunk – elkésérítő volt, és a XIX. század során fokozatosan oda vezetett, hogy széles rétegek visszafordíthatatlanul elvesztették bizalmukat vezetőikben. Pontosan ezek a folyamatok eredményezték a zsidó munkásosztálynak a – Bund létrehozásában, az orosz forradalmi mozgalomban való tömeges zsidó részvételben és a cionizmus megerősödésében testet öltő – radikalizálódását a cári Oroszországban.

Így egyfelől a zsidók hatalmas tömegeinek helyzete változatlan maradt, olyan, amilyen mindig is volt Európa keresztény felében. Ahogy IV. Károly, római császár közölte a zsidókkal a XIV. század-

ban: „Ti magatok, testetek és vagyonotok bennünket és a császárságot illet meg; azt tehetünk, úgy bánhatunk veletek, ahogy kedvünk tartja, és ahogy csak jónak látjuk.” Másfelől viszont, akik a múlt század fordulóján a zsidó közösség képviselői lettek vagy szerettek volna lenni, a legtehetősebbek közül kerültek ki, tehát azok közül, akik a legkevésbé ismerték azokat, akiket képviselniük kellett volna, legcsekélyebb érdekük fűződött a létező társadalmi, politikai rend megváltoztatásához, és ezért a legkevésbé voltak alkalmasak a túlnyomó többség képviselőire. Pedig a tömegek sürgősen rászorultak volna, hogy életkörülményeikben változás álljon be. Bernard Lazare, a Dreyfus-párti anarchista, aki rövid ideig Herzl kevés francia zsidó szövetségeseinek egyike volt, így foglalta össze, a trágádombon ülő Jóbéhoz hasonlítva a legtöbb európai – különösen kelet-európai – zsidó politikai helyzetét: „Voyez Job sur son fumier, raclant ses ulcères, se plaisant dans ses plaies. Voyez le peuple comme vous l’avait fait, Chrétiens, et vous, Princes des Juifs.” Az előljárók a társadalom és politika irányításához szükséges mindhárom eszközzel rendelkeztek: presztízzsel a zsidóságon belül; bejárassal, bár csak korlátozott mértékben, a valódi hatalmasokhoz, akik a tényleges hatalommal rendelkeztek a zsidóság felett; végezetül pedig anyagi javakkal is bírtak. Mindennek ellenére épp a nagypolitikában soha nem voltak hajlandók részt venni. Herzlnek és követőinek kezdetben sem kapcsolatok, sem anyagi háttér nem állt rendelkezésükre. De céljaik radikálisak voltak, és tökéletesen új típusú vezetést ígértek: nem örök mandátumú és nem botcsinálta, hanem demokratikus és felelős vezetést, mely az elképzelhető legmagasabb politikát célozta meg.

Ez a száz évvel ezelőtt Bázelen vita nélkül elfogadott és célul kitűzött alkotmányos elv vált a Kongresszus legfontosabb ismérvévé. A Kongresszus a Cionista Szervezet legfontosabb, szuverén intézménye lett. Nem pusztán külsőség vagy a vezetők gondolatainak visszhangja, és nem is egy Estates General-szerű, időről időre, a vezető különleges döntéseinek szentesítésére összekürtölt, hanem rendszeres időközönként ülésező szerv, amelynek a vezetők felelősséggel tartoznak, amelynek kötelesek benyújtani tervezeteiket és beszámolni tevékenységükről, hogy arról az üléseken nyilvános vita keretében döntsenek. Mindennél fontosabb, hogy a Kongresszust magát a mozgalom tel-

jes tagsága választotta, nők és férfiak együtt (1897-ről van szó, amikor az általános választójog még ismeretlen intézmény volt), titkos szavazással. A szervezet mindenki előtt nyitva állt, aki elfogadta a *Bázeli program* egyszerű szövegét, és kifizette a különlegesen alacsony tagdíjat (40 kopek Oroszországban, egy márka Németországban), melynek teljes összege a szervezet és alapjai kasszájába áramlott. A helyi cionista szervezeteket, bárhol volt is a székhelyük, nagyjából proporcionális alapon tervezték képviselni. Az út nyitva állt a hasonló politikai és társadalmi elveket vallók „speciális szervezetei” számára is. Ezeket hamarosan teljes értékű politikai alanyoknak ismerték el, lehetővé téve, hogy delegációkat küldhessenek a Kongresszusba. Így, bármilyen kérdés volt is napirenden, egyaránt volt hely szocialisták, vallásosak – ahogy őket némely szociálpszichológus nevezte –, kemény és puha vonalások vagy mérsékelték számára. Összességében tehát egy teljes parlamentáris rendszer született meg.

A Kongresszus egy másik sajátossága szintén figyelmet érdemel. Herzl, Ausztria – Magyarország szülőtte, ösztönösen értette a nacionalizmus – amely egyszerre jó és rossz szülőanyja, de mindképp örök és valószínűleg elpusztíthatatlan sajátossága a társadalmaknak – veszedelmes sokarcúságát. Rutinos bécsi újságíró lévén azt is látta, hogy egy többnemzetiségű közösségben megvannak az eszközök arra, hogy a domináns vagy hegemón államot akár hatalmával és szándékaival dacolva is féken tartásuk. Több okból, nem utolsósorban a Habsburg-ház dinasztikus érdekei miatt, ezek a fékek hatékonyabban működtek a német érdekszférában, mint a magyarban. Mindenesetre olyan közösség volt ez, ahol az egyéb népek, vagyis a kis nemzetek, az ún. Nationalitaten, víz felett tudták tartani fejüket, egyéni és közösségi szinten egyaránt, elkerülve, hogy nagyobb riválisaik teljesen elnyomják őket. Ebben a csehek meglehetősen sikeresek voltak, a szlovákok és rutének már kevésbé. A zsidók, mindent egybevetve, különösen orosz, lengyel és román testvéreikhez képest különösen jó eredményeket értek el. Herzl azt is hasonlóan éles szemmel vette észre, talán párizsi éveinek köszönhetően, hogy a nemzetállamok egészen másképp működnek, mint a soknemzetiségű birodalmak. A nemzetállam szükségképpen uninacionális, és így kirekesztő, még hozzá pontosan azokon a területeken, ahol a többnemzetiségű birodalmak – beleértve a min-

denki számára nyilvánvaló, alapvető és folyamatos igazságtalanságra épülőket is – nem azok. További húsz évnek kell még eltelnie, amíg megjelenik a nemzetállam wilsoni koncepciójának helyes és megfelelő terve Európa újjáépítéséről. Ám Franciaország, Németország és más országok példája már a XIX. század végén sejteni engedte, hogy, legalább is Európában, ez az általános tendencia. Herzl bámulatos éleslátása inkább abban rejlett, hogy megértette, milyen következményekkel jár mindez a zsidóságra nézve. Úgy ítélte meg – noha, tudjuk, bizonyos értelemben szélsőségekre hajlott, és soha nem volt teljesen következetes –, hogy a zsidókérdésre egyetlen megoldás kínálkozik: a zsidóknak meg kell alkotniuk saját nemzetállamukat. Meg volt győződve arról, hogy a zsidóságot a rá nehezedő anyagi és pszichológiai nyomás alól csak a politikai értelemben vett egyenlőség szabadíthatna fel, amelyet csak egy saját nemzetállamban vívhatnak ki.

Ám volt egy nehezebben megragadható kérdés is. Amennyiben a zsidók saját állam iránti vágyukat nyíltan és meggyőzően akarják kinyilvánítani, ezt annyira konkrét formában kell megtenniük, amennyire azt a zsidó nép szétszórtsága és megosztottsága csak lehetővé tette. A Kongresszus összehívásakor elsősorban ez járt Herzl fejében. Egy nemzeti parlamentet képzelt el, más országok nemzeti parlamentjének analógiájára. Remélte: a Kongresszus már pusztán létezésével és működésével megtestesíti, és nem csak kinyilvánítja a zsidóság eltökéltségét, hogy a szabad és független államok sorába lépjen. A megfelelő kérdés tehát nem az, hogy Herzl nagy álma miért nem vált teljesen valóra. Inkább úgy kellene feltenni a kérdést: miként lehet, hogy a zsidó ügyek hagyományos vitelének formájával és stílusával való ilyen radikális szakítás nem torkollott, ahogy azt sokan megjósolták, csúfos kudarcba? Szerintem három okra vezethető vissza, hogy a cionista parlamentarizmus és intézményrendszer fokozatosan, igaz kezdetben némi nehézségek árán, a zsidó ügyek intézésének központi színterévé válhatott. Az egyik, hogy a zsidóellenes indulatok és ezzel a zsidóakra leselkedő veszélyek ekkorra olyan méreteket öltöttek, hogy az a régi, vallási és világi előljárók vezette belső rezsim már nem tudott és nem is akart többé megbirkózni.

A második ok abban rejlik, hogy a zsidóság, még a modern időkben is, mélyen, sőt agresszívan

egalitáriánus nép. Tocqueville a franciák és angolok összehasonlításakor kiemelte: „L’esprit français est de ne pas vouloir de *supérieur*”. Ezzel szemben: „L’esprit anglais est de vouloir des *inférieurs*”. Ez szerrinte arra vezetett, hogy „le Français lève les yeux sans cesse au-dessus de lui avec inquiétude. L’Anglais les baisse au-dessous de lui avec complaisance.” Hogy a zsidók a múltban inkább a franciákra vagy inkább az angolokra emlékeztettek, azt nehéz volna megmondani. A modern időkre viszont biztosan áll, hogy nem túrnak meg maguk felett semmilyen zsidó uralkodót. Ez a zsidókat egyértelműen a franciákkal helyezi egy kategóriába. Ez is oka annak, hogy a cionizmus által megteremtett szabad választás és képviseleti kormányzás intézményét nem söpörte el az ellenállás.

Ide tartozik végezetül még egy meglehetősen paradox megjegyzés. A kongresszusi rendszer majdnem minden tekintetben forradalmi természetű volt. Éppen emiatt nem volt teljesen ismeretlen a zsidó társadalmi gyakorlat normái számára. Noha a szétszóratásban a zsidóság ügyei alapvetően oligarchikus módon bonyolódtak, mégis jelen voltak bizonyos olyan lényegi és ősi elemek, amelyek a megfelelő körülmények között a demokrácia kialakulását segítették.

A hagyományos zsidóság autonóm belső kormányzásának hatékonysága mindig attól függött, hogy a közösség tagjai mennyire voltak készek megbízni vezetőikben. Nem játszott tehát szerepet, hogy az elöljárók milyen jogosítványokkal bírtak, vagy a szuverén milyen hatalmat ruházott rájuk (ha egyáltalán lehetett ilyenekről beszélni), hanem csakis a vezetőségnek a közösség felett gyakorolt morális hatalma számított. A rendszer működése szempontjából ezért elengedhetetlenül szükséges volt, hogy azt minden érintett legitimnek tartsa. Ennek következtében, hogy a zsidó társadalom jogilag minden szinten hagyományosan kötött volt: az ország joga által feltétlenül, de mélyebb értelemben a saját joga által is. Márpedig a jog bármely formája a demokrácia alapját és egyben a despotizmus tagadását jelenti.

A közösségi vezetésnek, amennyiben boldogulni akart, konszenzuális alapokon kellett nyugodnia. Nagy konvencionális, szociális és rabbinikus bölcsességet tulajdonítottak a bibliai parancsnak: „aharei rabim lahattot”, ami durván annyit tesz, „kövesd a többséget”. A konszenzus egy fontos értelmezésében többségi uralmat jelent, és így a több-

ségi uralom is jelenthet demokráciát.

Mindezen oknál fogva a hagyományos zsidó társadalmat a fontos szempontok tekintetében meglehetősen szabad társadalomként lehet megítélni, amelyben az elöljárók sosem tehetek szert teljes és despotikus hatalomra. Olyan társadalom volt ez, amelyben a nem zsidó közösségek által alkalmazott számos kényszerfajta nem játszott szerepet. És olyan, amelyben a vezető oligarchia, bármely erős alapokon nyugodott is, maga is korlátozott volt: a Törvény – amelynek minden zsidó mint zsidó engedelmeskedett – és a közvélemény által. Bármekkora volt is tudásuk, vagyonuk, befolyásuk a(z idegen) bíróságon, vagy egyszerűen csak személyiségük varázsa, a zsidóság minden vezetőjének mégis úgy kellett feltüntetnie magát a szónak igazi, legmélyebb értelmében mint szolgát; a közösség, különleges esetekben pedig mint a egész zsidóság szolgáját. A társadalmi értékeknek, amelyek alapján az elöljárók tevékenysége elbíraltatott, legmélyebb gyökerei elválaszthatatlanok voltak az emberek mély és feltétlen vallásos hitétől. Amíg ez igaz volt, addig biztosítva volt a tradicionális zsidó közösség urainak fegyelmező hatalma közösségük nyája felett, még akkor is, ha a politikában sorozatban vallottak kudarcot. Am a modernizáció és szekularizáció folyamatának, amely a zsidóság majd’ minden rétegét érintette valamilyen mértékben, épp az volt a hatása, hogy a szervezett közösség és így a vezetők hatalmát csökkentette az egyén felett. Ugyanakkor a XIX. század végére Európa zsidóságának túlnyomó többsége meglehetősen nehéz körülmények közé került, és ezzel a zsidó közösség irányításának (amennyiben egyáltalán szükség van irányításra) két legfontosabb elve még nagyobb hangsúlyt kapott, mint valaha. Az első, hogy a társadalmi cselekvés mindenkor szabad elhatározásból, önként kell hogy történjék, a második pedig, hogy a vezetők minden esetben elszámolással tartoznak azoknak, akiket vezetni vélnek, és mindenkor nyilvánosan kritizálhatók.

Ez volt az a kihívás, amelyet a cionista mozgalom erőteljesebben fogalmazott meg, mint bármelyik másik irányzat a zsidó történelem során, s amelyre maga is haladéktalan választ keresett. A Kongresszus volt a legfőbb intézmény, amellyel a kihívásra válaszolni kívántak a gyakorlatban, és a mozgalom működőképesnek bizonyult.

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA:
PETŐ MÁRK